

В. М. Волковинський (Київ), Ю. А. Левенець (Київ)

П. А. Столипін: з життя та державної діяльності*

Вбивство в Києві

Йдеться про приїзд П. А. Столипіна разом з Миколою II до Києва наприкінці серпня 1911 р. та замах О. Г. Богрова на прем'єра в оперному театрі.

24 серпня 1911 р. київський губернатор О. Ф. Гірс отримав телеграму з грифом «таємно». В ній директор департаменту поліції повідомляв: «Голова Ради Міністрів має відбутися з Вільно о 9 годині 15 хвилин ранку 27 серпня і прослідкує через Сарни до Києва. Звольте вжити заходів щодо охорони»¹. Це попередження було зайвим. Адже майже місяць у Києві велися ретельні, насамперед по лінії охоранки та поліції, приготування до приїзду Миколи II з родиною у супроводі вищих чинів державної влади. Самодержець і його свита мали взяти участь у проведенні маневрів київського військового округу, а також побувати на урочистостях з нагоди відкриття у Києві пам'ятників Олександру II та княгині Ользі. Микола II і його міністри планували ознайомитися із станом справ як у Києві, так і в інших районах України.

Охорона царя і його сім'ї, а також урядових осіб займала особливе місце. По традиції ця почесна і відповідальна місія покладалася на місцевого генерал-губернатора. Але цього разу справу охорони коронованих осіб і міністрів було доручено товаришу міністра внутрішніх справ П. Г. Курлову, а не генерал-губернатору Ф. Ф. Трепову. Навколо цієї, здавалося б, не такої вже й важливої події виникло багато колізій і суперечок. Трепов, вдавши себе смертельно ображеним, навіть погрожував відставкою. О. Ф. Гірс міркував по своєму: Курлов — фактично заступник самого П. А. Столипіна — мав набагато більше можливостей організувати надійну охорону царя, голови уряду й інших перших у Росії державних осіб, аніж Трепов. Хіба зміг би останній зібрати у Києві кращих філерів, жандармів, поліцейських з Петербурга, Москви, Риги, Кишинева, Мінська, Іркутська, Харкова та інших міст Російської імперії, домогтися виділення 300 тис. крб. на охорону коронованих осіб². Щоб допомогти начальнику київської охоранки М. М. Кулябку, до Києва прибули його родич — завідувачий таємною агентурою при царському дворі О. І. Спиридович — та віце-директор департаменту поліції М. М. Веригін. Перший добре знав Київ і становище справ у місті, оскільки у 1903—1905 рр. виконував обов'язки начальника місцевого охоронного відділення. Саме тут він був поранений терористкою, після чого особливо велику увагу приділяв боротьбі з терором.

Задовго до приїзду царя з Києва було вислано, заарештовано або затримано ряд підозрілих осіб, усіх, хто перебував на обліку київської охоранки. На залізничному і річковому вокзалах спеціальні агенти пильно стежили за усіма, хто приїздив наприкінці серпня до Києва. Особливих інцидентів або несподіваних ситуацій не виникло. Щоправда у переддень приїзду Столипіна до Києва — 26 серпня, був за-

* Продовження. Початок див.: Укр. іст. журн.— 1991.— № 2, 4, 8.

¹ Держ. арх. Київськ. обл., ф. 2, оп. 227, спр. 319, арк. 2.

² ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 275, оп. 1, спр. 2662, арк. 15; Союз.— 1990.— № 17.— С. 13.

триманий підозрілий громадянин Олексій Макарович Бізюков. Це був черговий «профілактичний» захід, і тому поліцейські навіть не обшукували затриманого, а відразу доставили його у приміщення міського охоронного відділення по вул. Рейтерській, 5. Бізюков, скориставшись слушним моментом, дістав зброю і застрелився. Після цього до кінця дня було заарештовано ще кілька осіб, у тому числі й сестра покійного, які засвідчили, що це був селянин с. Новосьоловки Коломенського повіту Московської губернії Олександр Улянович Муравйов³. Ця подія ніяк не вплинула на підготовку урочистостей і зустрічі царя. Вранці 27 серпня в 12 годин 44 хвилини до Києва прибув П. А. Столипін. Напередодні приїзду самого царя зустріч прем'єр-міністра, зрозуміло, не була величюдною. Високого гостя поселив у себе генерал-губернатор на першому поверсі у просторій трикімнатній квартирі і виділив для поїздки по місту прем'єру автомобіль. Для особистої охорони Столипіна Курлов виділив ротмістра Дексбаха. Крім цього, на допомогу секретареві прем'єра Граве був прикомандирований штабс-капітан Єсавулов, який також охороняв Столипіна.

Пізніше з'явилось багато спогадів, що Столипін у Києві був причетним і неодмінно мав тут загинути. Шульгін згадував, що Гришка Распутін, побачивши коляску, в якій їхав Столипін, зловісно прокричав: «Смерть за ним! Смерть за ним... за Петром!»⁴. Тодішній міністр фінансів В. М. Коковцев, який жив на одній вулиці із Столипіним у приміщенні контори Державного банку і найчастіше зустрічався з прем'єром, згадував у 1917 р.: «Враження у нас, в усіх співробітників Столипіна, було таке, що дні його злічені»⁵.

Однак наприкінці літа 1911 р. Столипін почував себе досить упевнено. Проїжджаючи вулицями Києва, що були прикрашені численними біло-синьо-червоними прапорами, дивлячись на підфарбовані будинки у центрі Києва, мешканці яких повиставляли на підвіконня квіти, а на перила балконів повісили різноколіорові килими, він був задоволений копіткою діяльністю місцевих властей щодо підготовки зустрічі високого гостя. Цар прибув до «матері городов руських» 29 серпня об 11 годині ранку. У літературі неодноразово наводився факт, що коли зустрічали Миколу II на Київському вокзалі, для Столипіна навіть не знайшлося автомобіля. Історики і письменники пояснюють це ніби проходним ставленням царя до свого прем'єра. Насправді ж усе відбувалося згідно із заздалегідь розробленою програмою, де зазначалося: «На вокзалі їх імператорську величність зустрічають: почесний караул та прямі над ним начальники — київський, подільський й волинський генерал-губернатор з дружиною, командуючий київським військовим округом, київський губернатор з дружиною, київський губернський предводитель дворян з дружиною, київський міський голова з членами управи, який підносить їх величностям хліб-сіль від міста Києва»⁶. Столипін разом з багатьома міністрами не перебував в центрі подій, а лише спостерігав за урочистостями. Коли ж царський кортеж вирушив, то коляска Столипіна їхала слідом за автомобілем царя.

З вокзалу Микола II у супроводі київських вищих чинів заїхав до Софіївського собору і лише після цього прибув до Маріїнського палацу, де зупинився разом з дружиною, дочками, болгарським намісником престолу Борисом та численними придворними. Того ж дня, після обіду, цар побував у Києво-Печерській Лаврі, а ввечері влаштував прийом численних делегацій від різних організацій. Серед них були члени «Союзу російського народу», «Союзу архангела Михаїла», Російської монархічної партії, патріотичного товариства «Російський бо-

³ Держ. арх. Київськ. обл., ф. 2, оп. 227, спр. 319, арк. 544.

⁴ Шульгін В. В. Дни. 1920: Записки.— М., 1989.— С. 144.

⁵ Падение царского режима: по материалам Чрезвычайной Комиссии Временного правительства.— Т. VII. М.— 1927.— С. 91.

⁶ Держ. арх. Київськ. обл., ф. 2, оп. 227, спр. 319, арк. 536.

гатур», «Київського союзу російських людей» і т. д. Це красномовно свідчило, що в Києві значну частину населення становили росіяни, багато з яких були монархічно настроєні.

30 серпня о 12 годині дня відбулося урочисте посвячення пам'ятника імператорові Олександрові II на Думській площі. По різному дивилися на чудово виконану скульптором Ксіменесом фігуру царя-реформатора Микола II і Столипін. Для першого це був насамперед його рідний дід, а для прем'єр-міністра — цар-реформатор, який здійснив по суті революцію в аграрній політиці Росії, відмінивши кріпосне право. Між Олександром II і собою Столипін міг провести багато паралелей: обидва реформатори, на обох революціонери влаштували справжнє полювання. Щоправда, 1 березня 1881 р. народовольцям удалося вбити Олександра II, у Києві охрнка натякнула Петру Аркадійовичу про те, що є якісь, хоча й не достовірні, відомості про підготовку на нього і чомусь на міністра народної освіти Л. А. Кассо революціонерами замаху. Столипін, не відходячи від свого життєвого кредо «Не залякаєте», вдав, що не звертає на це ніякої уваги. 31 серпня П. А. Столипін разом з іншими міністрами, які супроводжували Миколу II, відвідав київський іподром, а ввечері взяв участь в масовому святковому гулянні на схилах Дніпра в Купецькому саду. Зовні все відбувалося за розробленим планом заходів по перебуванню царя у Києві.

1 вересня 1911 р. о 9 годині вечора у Київському міському театрі розпочався показ опери М. А. Римського-Корсакова «Казка про царя Салтана», влаштованої на честь високих гостей.

Поки дочки царя Ольга і Тетяна із захопленням спостерігали за подіями на сцені, Микола II повільно оглядав вшент заповнений київського елітою зал. У першому ряду сиділи міністри, губернатори, генерали... Дедюлін, Курлов, Нілов, Іванов, Трепов, Столипін, Фредерікс, Сухомлинов, Кассо, Григорович, Коковцев, Гірс — опора і надія царського престолу. П'ять крісел відділяли царя від його правої руки — голови Ради Міністрів, міністра внутрішніх справ, статс-секретаря Петра Аркадійовича Столипіна. Він був як завжди суворий і зосереджений, на його білосніжному кітелі у променях театральних прожекторів виблискував орден Святого Володимира. Столипін глибоко поринув у свої невеселі думки. Давалася взнаки втома, і не стільки від роботи, скільки від суєти, пустопорожніх розмов, непотрібних зустрічей, постійного перебування при Миколі II. 2 вересня Столипін мав супроводжувати його на військових маневрах, а потім їхати з ним до Чернігова. Далі маршрут коронованої особи пролягав до Криму, а голова уряду планував повернутися у Київ і розв'язати деякі важливі питання. Впродовж усього спектаклю за Столипіним уважно стежили двоє. З 9-го ряду не зводив очей з прем'єра підполковник М. М. Кулябко — начальник Київського охоронного відділення, який зручно влаштувався у кріслі під № 192^а. А з 18 ряду пильно спостерігав за Столипіним смуглявий молодий чоловік у модному фракці, який займав 406 місце. Час від часу погляди жандармського підполковника і модно вдягненого молодика зустрічались. Наближалася до завершення друга дія опери. Столипіна, нарешті, здавалося, зацікавили події, що відбувалися на сцені. Пустинний берег острова Буяна, куди, прислухавшись до молитв цариці Милитриси, хвиля викинула діжку, в яку підступними ворогами було посаджено її з сином і кинуто у воду. Поки цариця скаржилася на злу долю, царевич Гвидон, який виріс прямо на очах, зробив лук і відправився на полювання. Раптом він побачив величезного чорного коршуна, який нападав на білого лебедя. Влучно пущеною стрілою царевич убив хижака, а лебідь, на велике здивування цариці та царевича, заговорив людською мовою. Під звуки переповненої радісним збудженням музики повільно почала опускатися завіса — наступила друга велика перерва. Столипін подивився на свій годинник,

який показував 22.40 і, побачивши, що цар і його рідня покинули ложу, він підвівся з свого місця і, підійшовши до бар'єра оркестрової ями, повернувшись обличчям до залу, став спостерігати, як публіка швидко виходила в фойє театру.

У цей час жандармський підполковник, кинувши погляд на прем'єра, повернувся до молодого чоловіка з 18 ряду і непомітним жестом запросив йти за ним. Зал майже опустів, лише подекуди сиділи окремі глядачі, переважно похилого віку, а біля сцени Столипін розмовляв з міністром імператорського двора бароном Фредеріксом. Невдовзі до них приєднався граф Потоцький. Залишивши інструменти, покинули оркестрову яму музиканти. Лише один із них — австрієць Берглер — з захопленням спостерігав за Столипіном, якого вперше бачив так близько. Саме у цей час до залу повернувся смуглявий молодий чоловік і, тримаючи в руці програмку, пішов по вільному проходу до сцени. Столипін побачив його і згадав розмову з губернатором Гірсом, який запевняв, що вхід на парадний спектакль дозволено лише по спеціальним іменним квиткам. Євреїв до театру вирішено було не запрошувати, за винятком лише двох місцевих мільйонерів.

Молодик, що повільно йшов до статс-секретаря, зовні схожий був або на вірменина, чи на єврея. Можливо, відзначив про себе Столипін, це і є один з цих двох київських багатіїв. У Петра Аркадійовича не було сумнівів, що цей молодий чоловік йде до нього. Мабуть про щось проситиме, майнуло в думці Столипіна, коли той наблизився до нього. На відстані всього якихось 2 кроків молодий чоловік вихопив з кишені «Браунінг» і навіть на прем'єра. Столипін навіть не поворухнувся. Він із зверхністю дивився на терориста, руки якого помітно тремтіли. Колись от так, як і тепер, Петро Столипін з викликом дивився в очі свого суперника під час дуелі, коли той наводив на нього револьвер. Щоправда тоді його охоплювала люта ненависть до противника, оскільки той був вбивцею брата, і Столипін поклявся відплатити йому у чесному поединку. Тепер прем'єр Росії дивився на свого потенціального вбивцю більше з подивом.

Молодий чоловік двічі вистрілив. Однак куля пробила праву руку Столипіна та, зрикошетувавши, потрапила в ногу музиканта Берглера. Друга — влучивши в орден Святого Володимира і змінивши після цього напрям польоту, ввійшла у правий бік грудей статс-секретаря. Вбивця, різко повернувшись, попрямував до лівого виходу. Він ішов, не дуже поспішаючи, втягнувши голову в плечі і рахував кроки. Коли позаду було вже 14 кроків, в залі знявся страшний галас, почулися істеричні крики «Тримай його!» З коридору почали бігти глядачі. За хвилину елегантно одягненого чоловіка натовп зім'яв і здавалося ось-ось вчинить самосуд. Жандармам, які прибігли на звуки пострілів, ледь вдалося відтіснити вбивцю від розлюченого натовпу. У розірваному фракці жандарми його притиснули до стіни і відібрали револьвер, у якому було ще 6 патронів, квиток та посвідчення на ім'я помічника присяжного повіреного Київської судової палати Дмитра Григоровича Богрова.

Поранений Столипін важко опустився в крісло і спробував зняти свій білий сюртук, на якому швидко розповзалася кривава пляма. Двоє пораненого підбігли лейб-медик професор Г. Є. Рейн, який сидів через ряд від статс-секретаря та лікар Афанасьєв. Останній встиг уже викликати карету швидкої допомоги. Рейн був у розпачі, адже напередодні замаху він радив Столипіну одягнути легкий металевий панцир. На що той відповів: «Пострілові можна запобігти, а від смерті ніякий панцир не врятує»⁷. Невдовзі до Столипіна підбігли міністри, сановники, генерали. На балконі з'явився Микола II. Прем'єр повернувся до нього і підняв поранену руку, показуючи жестом, що все гаразд. Потім

⁷ Убийство Столыпина. Свидетельства и документы.— Рига, 1990.— С. 175.

присутні скажуть, що Столипін перехрестив царя, показуючи цим самим, що готовий віддати за нього життя, і знепритомнів. За іншою версією, втрачаючи свідомість, він тихо прошепотів: «Передайте государеві, що я радий вмерти за нього і батьківщину». Відразу після пострілів до залу вбіг блідий і збентежений жандармський підполковник Кулябко. Він з жахом дивився то на Столипіна, якого виносили з залу, то на Богрова, якого жандарми, захищаючи від натовпу, намагалися пропихнути до театрального буфету. Кулябко хотів особисто вчинити допит Богрову, але його відразу ж усунули від слідства, а прокурор заявив, що тепер начальнику охорани самому доведеться давати свідчення. Жандармський підполковник ридав, час від часу повторюючи, що у нього немає іншого виходу, як пустити у цій ситуації собі кулю в скроню. Тим часом прямо в театрі начальник Київського жандармського управління підполковник Іванов вів допит Богрова. Тоді ж, як і пізніше, 2, 4 та 6 вересня, коли його було переведено до фортеці Косий Капонір, терорист дав приблизно одні й ті ж свідчення. Походив він з досить багатой єврейської сім'ї. Дід його Г. І. Богров був відомим у XIX ст. літератором, який написав і опублікував у некрасовських «Отечественных записках» свої «Записки єврея». Батько став домовласником, мав будинок по Бібіковському бульварі, 4 вартістю в 400 тис. крб. Після закінчення у 1905 р. 1-ї київської гімназії Богров вступив на юридичний факультет університету Святого Володимира. Однак через революційні події вуз був закритий, і він поїхав на навчання до Мюнхена⁸. Наприкінці 1906 р. юнак повернувся до Києва, де вступив до гуртка анархістів-комуністів. «Пристав я до групи анархістів, — писав Богров у своїх свідченнях, — тому, що вважав вірними їх теорії і бажав докладніше ознайомитися з їхньою діяльністю. Однак невдовзі, до середини 1907 р., я розчарувався в діяльності цих осіб, тому що дійшов висновку, що усі вони переслідують головним чином суто розбійницьку корисливу мету. Через це я, залишаючись для годиться в партії, вирішив повідомити київському охоронному відділенню про діяльність цієї партії. Рішучість ця була викликана ще й тією обставиною, що я хотів отримати деякий надлишок грошей. Для чого мені потрібен був цей надлишок грошей, я пояснювати не бажую»⁹.

Кулябко справно виплачував Богрову по 100—150 крб., фінансував поїздки за кордон, де його агент «Аленський» вів досить розкішне життя. Під час служби в охоранці (вона тривала до 1910 р.) Богров видав Кулябці 13 груп революціонерів. Як підтвердили потім жандармські документи, він видавав здебільшого есерів-максималістів та анархістів-комуністів і не лише в Києві та губернії, але й у Воронежі, Борисоглібську. В результаті його провокаторської діяльності більш як 110 чоловік було заарештовано поліцією і кинуті за ґрати, а деякі з них пішли на каторгу¹⁰.

Кулябко був задоволений роботою свого агента і давав йому повну волю. Коли Богров хотів, то приходив в охоронне відділення, коли ні — тривалий час не підтримував ніяких контактів із своїм шефом. Переїхавши у січні 1910 р. після закінчення університету до Петербурга, він і там почав співробітничати з місцевою охораною, заручившись рекомендаціями своїх київських покровителів. Рахуючись співробітником столичної охорани, Богров 4 місяці регулярно отримував зарплатню, даючи своєму начальнику фон-Коттену якусь вигадану інформацію¹¹. «У 1910 р. в липні чи серпні, — заявив на слідстві Богров, — я зустрівся з Столипіним при огляді ним Санкт-Петербурзького водопроводу. Відстань між нами була кроків 10—12, але за розпорядженням начальника водопроводу я пішов собі геть. Чи був у мене тоді

⁸ Держ. арх. м. Києва, ф. 108, оп. 78, спр. 1, арк. 175—177.

⁹ Держ. арх. Київськ. обл., ф. 846, оп. 10, спр. 23, арк. 70.

¹⁰ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 275, оп. 1, спр. 2662, арк. 29—30.

¹¹ Держ. арх. Київськ. обл., ф. 864, оп. 10, спр. 23, арк. 63.

револьвер, не пам'ятаю, але наміру здійснити замах не було». У грудні 1910 р. він виїхав на лікування до Франції, а повернувшись в Росію, не входячи ні до якої партії, вирішив втілити в життя давнішню мрію. «Ще в 1907 р., — писав Богров у своїх свідченнях, — у мене виникла думка здійснити терористичний акт у вигляді вбивства кого-небудь з вищих представників уряду. Такий намір став безпосереднім наслідком моїх анархічних ідей. Потім, у період моєї роботи у Київському охоронному відділенні, я цей задум залишив. А у нинішньому році знову повернувся до нього, причому вирішив убити міністра Столипіна, оскільки я вважав його головним винуватцем реакції і, що його діяльність для народу надзвичайно шкідлива. Знаючи про серпневі урочистості, що мали відбутися у Києві і про приїзд Столипіна, я вирішив використати ці обставини для здійснення свого задуму. Але через те що мені було важко проникнути туди, де мав бути Столипін, то я надумав ввести Кулябка в оману і за його допомогою дістати доступ у необхідні місця»¹². Для цього Богров прибув у ніч з 26 на 27 серпня до свого колишнього шефа Кулябка й заявив про підготовку групою терористів замаху на голову уряду. Зробив він це прямо на квартирі підполковника у присутності Спиридовича та Веригіна. Кулябко був дуже стурбований і дав Богрову завдання слідкувати за терористами, повідомляти про їх дії та задуми негайно. 31 серпня Богров уже прямо заявив, що один з терористів — «Микола Якович» — мешкає у нього на квартирі і планує зустрітися зі своєю спільницею «Ніною Олександрівною», у якої є бомба. Агент повідомив Кулябко, що його квартирант вимагає від нього встановити прикмети Столипіна і міністра народної освіти Кассо і тому йому необхідно мати квиток для входу до Купецького саду, де мали відбутися урочистості, щоб терорист не підозрив його у зв'язках з охранкою.

Одержавши квиток, Богров увесь вечір пробув на урочистостях, але до Столипіна так наблизитися і не зміг. Вночі 1 вересня Богров знову прийшов до Кулябка і сказав, що «Микола Якович» дуже розсердився через те, що Богров не зумів виконати його доручення — зібрати відомості про міністрів Столипіна і Кассо, і дав йому завдання зробити це ввечері наступного дня під час парадного спектаклю. Кулябко і на цей раз пообіцяв допомогти, і о 8 годині вечора він через агента передав Богрову номерний квиток.

Коли той прийшов до театру, Кулябко відразу ж запитав: «Ну що? Не пішов ваш квартирант?» Богров відповів, що терорист, як і раніше, знаходиться в нього на квартирі, можливо, помітивши, що за будинком стежать, нікуди не виходить. Жандармський підполковник дуже нервував і послав Богрова додому, щоб той ще раз дізнався, чи не збирається «Микола Якович» кудись йти. Богров вийшов у 8,25 вечора з театру і, постоявши 15 хвилин на протилежному боці Володимирської вулиці, повернувся назад. Черговий жандармський офіцер Гінзбург, помітивши, що контроль на квитку Богрова уже було відірвано під час першого відвідання театру, не пропустив його. Той звернувся за допомогою до Кулябка, і начальник охоранки дав розпорядження пропустити свого агента. Перший антракт Богров просидів на своєму місці, а під час другого Кулябко, викликавши його в коридор, висловив занепокоєння з приводу того, що «квартирант» врешті-решт може непоміченим покинути квартиру. Він запропонував Богрову негайно їхати додому і пильно слідкувати за терористом. Богров повільно відійшов від Кулябка й, коли той завів з кимось розмову, непомітно прошмигнув у зал, де і здійснив терористичний акт.

Револьвер і 50—60 патронів він придбав у 1908 р., перебуваючи в Берліні у той час. Готуючись до замаху, Богров стріляв разів 30. В усіх своїх свідченнях заарештований незмінно повторював, що все

¹² Там же, арк. 71 зв.

повідомлене ним Кулябку, — вигадка. Богров на допитах тримався з гідністю і спокійно. Це відразу ж стало широко відомо. Невдовзі кияни вже знали, що Богров бере вину на себе, заявляючи, що ніяка політична партія непричетна до замаху. Вигороджував він як міг і начальника Київської охоранки Кулябка, доводячи слідству, що той став жертвою його обману. Все це дало підстави пустити плітки, що Кулябко гарантував йому втечу, а якщо навіть і засудять терориста до страти, то замість нього повісять опудало. Ще більше розпалили пристрасті публікації у місцевій пресі про те, що до Богрова суд може застосувати статтю 279. Вона передбачала смертну кару за збройний опір властям або напад на них під час виконання службових обов'язків з причиненням ран, каліцтва тощо. На заміну смертної кари тривалим ув'язненням можна було сподіватися лише при одній умові — особистому заступництву самого потерпілого — П. А. Столипіна.

Через 22 хвилини після пострілів у театрі Столипін був доставлений у хірургічну клініку С. С. Маковського по Мало-Володимирській вулиці 336. Уночі група «патріотів», дізнавшись, що Столипіна розміщено там, заявила, що лікарня ця польсько-єврейська і якщо вже вирішили лікувати російського прем'єра саме в ній, то треба встановити навколо неї надійну охорону. Щоб не турбувати хворого, вирішено було обмежити рух трамваїв на сусідніх вулицях, а бруківку на Мало-Володимирській вислати соломою. Телефон клініки довелося відключити і з'єднувати з лікарями лише в надзвичайних випадках окремих міністрів. За розпорядженням царя було зроблено все, щоб врятувати Столипіна. З Петербурга викликали відомого хірурга професора Цейдлера, який через 22 години прибув із столиці до Києва. По тогочасним міркам це було досить швидко зроблено, але для того, щоб здійснити такий «рекордний пробіг», довелося зупинити рух усіх поїздів на цій ділянці залізниці. Таким же літерним ешелоном до Києва була доставлена з Ковно і дружина Столипіна — Ольга Борисівна. Відразу ж після арешту Богрова поліція зробила обшук у його будинку. Не знайшовши там ніяких терористів, вона затримала його тітку з дітьми та прислугу. Тієї ночі було заарештовано по Києву близько 50 чоловік, переважно євреїв. Потрапили до поліції також брат Богрова з дружиною, які мешкали у Петербурзі.

Далеко за північ на квартиру управляючого київською конторою Державного банку Г. Є. Афанасьєва, де мешкав тимчасово виконуючий обов'язки голови уряду В. П. Коковцев, прийшла депутація від заможних євреїв Києва. Вона попросила вжити термінових заходів щодо відвернення можливих погромів. Через господаря дому Коковцев передав, що побоювання їх марні, і він зробить усе можливе, щоб уникнути кровопролиття. Наступник Столипіна дотримав слова — рановранці до Києва було введено три козачі полки. Однак заможні київські євреї вирішили за краще залишити у ці тривожні дні місто і вже вранці розібрали у залізничних касах квитки на найближчі поїзди.

Наступного дня по місту розповсюджувалося багато чуток про події в оперному театрі. Усі газети повідомляли, що стріляв у Столипіна єврей Мордко Гершкович Богров отруєними кулями, що врятував життя прем'єра покровитель Києва і всієї Русі — Святий Володимир, оскільки друга куля влучила саме в орден його імені й ніби відвернула смертельний її політ. Ні для кого вже не було таємницею, що пройшов терорист у театр з квитком, який йому видала охоранка. Крім того, деякі кореспонденти запевняли, що й «Браунінг» Богрову дав власноручно Кулябко, щоб той охороняв Столипіна від можливих убивць. Уже тоді преса відверто звинувачувала київську охоранку в причетності до замаху на життя голови Ради Міністрів. 2 вересня з самого ранку біля Софіївського собору зібрався натовп киян з портретами Миколи II, синьо-біло-червоними прапорами. Викрикуючи антиєврей-

ські гасла і закликаючи помститися за замах на «вірного слугу царя», «патріоти» хотіли навіть здійснити похід по місту, однак поліція зірвала цей задум, заарештувавши кілька найбільш агресивно настроєних демонстрантів. На Подолі у цей час були виставлені пікети з козаків 1-го Уральського полку, які прибули до Києва, щоб запобігти єврейським погромам. Без особливих зусиль були ліквідовані спроби вчинити безпорядки і в наступні дні.

2 вересня Столипіну стало краще. Його лікар, академік Рейн впевнено заявив, що через два-три тижні хворий буде на ногах. Професор Цейдлер також визнав стан свого підопічного задовільним і запевняв усіх, що на 90% упевнений у позитивному кінці хвороби. Щоправда, консіліум лікарів офіційно заявив, що остаточний висновок можна буде зробити лише через кілька днів.

Прийшовши до тями, Столипін досить бадьоро сказав: «Ну, слава богу і на цей раз пронесло». Потім він з в'їдливою іронією згадав про Богрова: «Цей єврейчик дуже був жалюгідний, коли блідий, зігнутий і тремтячий йшов до мене». Тоді ж прем'єр поцікавився про стан здоров'я свого товариша по нещастю — музиканта Берглера. Коли ж йому повідомили, що пораненому зробили операцію і він почуває себе задовільно, Столипін перехрестився і сказав: «Слава богу».

Опівдні відбулося засідання Київської міської думи, присвячене замаху на «одного з найвірніших слуг престолу». Міський голова Дяков, не приховуючи задоволення, перш за все повідомив присутніх, що квиток Богрову видала не дума, а охранка. Висловлюючи вірогідні почуття, члени думи одноголосно ухвалили обрати Столипіна почесним громадянином Києва і присвоїти його ім'я одному з лікувальних закладів міста. Усі члени думи поставили свої підписи під новоствореним документом, відвідали лікарню Маковського, де в урочистій обстановці вручили спеціальну грамоту пораненому.

Цар не дуже турбувався за стан здоров'я свого найближчого помічника. Імператриця Олександра Федорівна взагалі поставилася до цієї події спокійно. Очевидно, люди із його свити поінформували Миколу II про зміни на краще, оскільки першу половину дня він пробув на маневрах під Києвом, а потім, давши парадний обід, відбув до Овруча. З вересня о 6 годині вечора Микола II повернувся у Київ. Прямо з вокзалу він поїхав в лікарню Маковського, щоб провідати Столипіна. Він знайшов його в непоганому стані і погодився з думкою лікарів про необхідність робити операцію у найближчі дні.

Коли Миколі II і Столипіну повідомили, що в оперному театрі напередодні була показана опера Глінки «Життя за царя», дружина прем'єра заявила царю: «Ваша величність, як Ви бачите, Сусаніні й сьогодні не перевелися на Русі».

У відповідь на цю високопарну фразу Микола II сказав, що дав розпорядження провести розслідування дій київського охоронного відділення у зв'язку з замахом на Столипіна, для чого з Петербурга вііздить спеціальна комісія на чолі з сенатором, таємним радником Трусевичем¹³.

Побажавши Столипіну, до якого лікарі так і не пустили його, швидкого одужання, цар через годину покинув лікарню. Попереду його чекала поїздка до Чернігова, а потім відвідання Криму. Важко гадати, що думав у ті хвилини Микола II, але більше йому не судилося побачитися із своїм прем'єром. Уночі Столипіну зробили операцію, яку він, як повідомлялося у щоденних бюлетенях про стан здоров'я статс-секретаря, переніс цілком задовільно. Було вилучено кулю, яка розбивши орден, сплющилася та, поранивши Столипіна, зробила рану більшою, а тому і небезпечною.

¹³ Див.: Волковинський В. М. Документи слідчої справи про вбивство П. А. Столипіна // Архіви України.— 1990.— № 2.— С. 36—37.

Столипін нерухомо лежав у ліжку, дивлячись у стелю, і час від часу повторював лише одну фразу: «Нудьга мене бере...» Мабуть, тоді прем'єр думав не лише про стан свого здоров'я, але й про справи, яким присвятив життя.

Біля нього невідлучно сиділа дружина. Свого часу вона мала вийти заміж за його старшого брата. Але того було вбито на дуелі. Убивцю брата Петро Аркадійович викликав на дуель, а на нареченій одружився. Упродовж усього життя смерть переслідувала Столипіна. До неї він ставився з релігійною покірністю. Коли свого часу на нього, саратовського губернатора, кинувся якийсь чоловік з револьвером, Столипін, дивлячись йому прямо у вічі, розстебнув пальто та спокійно сказав: «Стріляй!» І незнайомець від несподіванки випустив зброю. «Він не знав страху взагалі, — згадував син Столипіна Аркадій Петрович, — так що це був великий козир у його житті, але це водночас його й погубило»¹⁴.

Тоді, 4 вересня, незважаючи на спроби лікарів утішити пораненого, Петро Аркадійович тихим голосом сказав: «Я знаю, що наближається моя смерть.» Щоб якось відволікти Столипіна від тяжких думок, йому повідомили, що вранці на Михайлівській площі було в урочистій обстановці відкрито пам'ятник княгині Ользі. Царя, щоправда, на торжествах не було. Зате на цоколі пам'ятника встановлено бронзову дошку з написом «Дар Государя Императора городу Киеву. Лето от Р. Хр. 1911 г.» Столипін мовчки сприйняв цю новину.

(Далі буде)

Одержано 12.06.91

Идет речь о приезде П. А. Столыпина вместе с Николаем II в Киев в конце августа 1911 г., и о покушении Д. Г. Богрова на премьера в оперном театре.

¹⁴ Сын об отце // Лит. газета.— 1989.— 12 июля